

УДК [[373.3.016:81]+[373.2.016:81]]:159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.9>

Людмила ЛУК'ЯНИК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методик початкової освіти, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Пластова, 31, м. Рівне, Україна, 33000

ORCID: 0000-0003-3432-1614

Бібліографічний опис статті: Лук'яник, Л. (2023). Психолого-педагогічна класифікація мовленнєвих порушень дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 53–59, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.9>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МОВЛЕННЄВИХ ПОРУШЕНЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглянуто психолого-педагогічну класифікацію мовленнєвих порушень дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, адже за статистикою кількість дітей із порушеннями мовлення з кожним роком зростає. Саме у дошкільному та молодшому шкільному віці створюється підґрунтя для успішного розвитку мовлення, а сприяє цьому корекційно-педагогічна робота педагогів, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є теоретичний аналіз психолого-педагогічної класифікації мовленнєвих порушень дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Наукова новизна: достовірність психолого-педагогічної класифікації мовленнєвих порушень дітей дошкільного та молодшого шкільного віку під час корекційно-педагогічної роботи педагога можлива за умови точної діагностики мовленнєвих недоліків у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, вчасно проведеної корекційно-педагогічної роботи щодо пропедевтики мовленнєвих порушень, формування й удосконалення мовленнєвих умінь дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Тема багатогранності проблеми діагностики та корекції мовленнєвих порушень у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку розкривається у фундаментальних класичних і сучасних наукових дослідженнях. Запропоновано різні класифікації з корекційно-педагогічного досвіду багатьох дослідників: психологів, логопедів, лінгводидактів.

Було визначено сутність понять: «фонетичні порушення мовлення», «фонетико-фонематичні порушення мовлення», «лексико-граматичне недорозвинення мовлення», «загальне недорозвинення мовлення».

Враховано психолого-педагогічну та клініко-педагогічну класифікації мовленнєвих порушень дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Доведено, що поряд із порушеннями вербального характеру, дітям властиві певні особливості вищих психічних функцій: нестійкість довільної уваги, труднощі перемикання, стійкості пам'яті (особливо на мовний матеріал), труднощі в розумінні абстрактних понять, і т. д. Все це перешкоджає успішній навчальній діяльності та обумовлює нестійку успішність дітей.

Отже, в учнів початкових класів з нормотиповим розвитком мовлення має бути сформоване на лексичному, граматичному, і фонематичному рівнях. Тому невід'ємним елементом освітнього процесу на даному етапі розвитку суспільства є корекційно-педагогічна робота педагогів над мовленнєвими недоліками учнів.

Ключові слова: діагностика, проблема мовленнєвих недоліків, корекція мовленнєвих порушень, діти дошкільного та молодшого шкільного віку.

Ljudmila LUKIYANIK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Primary Education, Rivne State Humanitarian University, Plastova str., 31, Rivne, Ukraine, 33000

ORCID: 0000-0003-3432-1614

To cite this article: Lukyanyk, L. (2023). Psykholoho-pedahohichna klasyfikatsiia movlennievvykh porushen ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku [Psychological and pedagogical classification speech disorders of preschool children and younger school age]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 53–59, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.9>

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CLASSIFICATION SPEECH DISORDERS OF PRESCHOOL CHILDREN AND YOUNGER SCHOOL AGE

The article examines the psychological and pedagogical classification of speech disorders of children of preschool and primary school age, because according to statistics, the number of children with speech disorders is increasing every year. It is in the preschool and junior school years that the foundation for the successful development of speech is created, and this is facilitated by the corrective and pedagogical work of teachers, which determines the relevance of this study.

The purpose of the article is a theoretical analysis of the psychological and pedagogical classification of speech disorders of children of preschool and primary school age.

Scientific novelty: the reliability of the psychological-pedagogical classification of speech disorders of children of preschool and primary school age during the correctional-pedagogical work of the teacher is possible under the condition of accurate diagnosis of speech defects in children of preschool and primary school age, timely correctional-pedagogical work on propaedeutics of speech disorders, formation and improving the speech skills of children of preschool and primary school age.

The topic of the multifaceted problem of diagnosing and correcting speech disorders in children of preschool and primary school age is revealed in fundamental classical and modern scientific research. Various classifications have been proposed based on the correctional and pedagogical experience of many researchers: psychologists, speech therapists, language educators.

The essence of the concepts: "phonetic speech disorders", "phonetic-phonemic speech disorders", "lexical-grammatical underdevelopment of speech", "general underdevelopment of speech" was determined.

The psychological-pedagogical and clinical-pedagogical classification of speech disorders of children of preschool and primary school age is taken into account.

It has been proven that, along with verbal disorders, children are characterized by certain features of higher mental functions: instability of voluntary attention, switching difficulties, memory stability (especially for language material), difficulties in understanding abstract concepts, etc. All this prevents successful educational activity and causes unstable academic performance of children.

Therefore, in elementary school students with normotypical development, speech should be formed at the lexical, grammatical, and phonemic levels. Therefore, an integral element of the educational process at this stage of society's development is the correctional and pedagogical work of teachers on students' speech deficiencies.

Key words: *diagnosis, problem of speech defects, correction of speech disorders, children of preschool and primary school age.*

Актуальність проблеми. У дітей дошкільного та молодшого шкільного віку зустрічається велике різноманіття порушень психофізичного розвитку, проте мовленнєві недоліки спостерігаються чи не найчастіше. І це не випадково. Мовлення – дуже складна психічна функція. За статистикою кількість дітей із порушеннями мовлення з кожним роком зростає. Діти з мовленнєвими недоліками – це особлива категорія дітей із відхиленнями у розвитку; у них збережений слух та інтелект, але є значні порушення мовлення, що впливають на формування інших сторін психіки (Ribtsun, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення порушень мовленнєвого

розвитку дітей знайшла широке відображення у корекційно-педагогічному досвіді багатьох дослідників-мовознавців. С. Конопляста, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет та ін. досліджували проблему діагностики мовленнєвих порушень, виявлення загальних і специфічних особливостей цього процесу. Досліджувалися особливості розвитку мовлення дітей із фонетико-фонематичним та загальним недорозвиненням мовлення (Є. Соботович, В. Тарасун, Л. Трофименко, та ін.), формування та удосконалення лексико-граматичної сторони мовлення (Л. Журавльова, М. Шеремет та ін.).

Багатогранність проблеми діагностики та корекції мовленнєвих порушень у дітей

молодшого шкільного віку відображена у фундаментальних класичних і сучасних наукових дослідженнях У. Пендфілда, Г. Чіркїної, О. Мастюкової, I. Richard, M. Simms, P. Левіної, Н. Нікашиної, Р. Лалаєвої та ін.

Мета дослідження. Метою статті є теоретичний аналіз психолого-педагогічної класифікації мовленнєвих порушень дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормальний розвиток мовленнєвої сфери можливий лише за умови сформованості пізнавальних процесів:

- уваги;
- пам'яті;
- мислення;
- сприймання (слухового, зорового);
- рухової сфери дитини.

Відхилення у розвитку будь-якого з вищезазначених процесів неминує впливає на мовлення дитини.

На сучасному етапі розвитку суспільства у вітчизняній логопедії в активному користуванні знаходяться дві класифікації порушень мовлення, одна – психолого-педагогічна, або педагогічна (за Р. Левіною), друга – клініко-педагогічна.

Довгий період часу мовленнєві недоліки вивчалися дисциплінами медико-біологічного циклу, тому й перші класифікації мовленнєвих недоліків мали клініко-етіопатогенетичний напрям. Досить поширеною і визнаною серед педагогів і лікарів є клініко-педагогічна класифікація мовленнєвих порушень, засновниками якої вважаються М. Хватцев, Ф. Рау, О. Правдіна, С. Ляпідевський, Б. Гриншпун, та ін.

Клініко-педагогічна класифікація розглядає мовленнєві недоліки за допомогою диференційованого підходу, тобто відбувається деталізація всіх видів і форм мовленнєвих порушень. Робота за даною класифікацією ґрунтується на підході від загального до конкретного.

Класифікація ґрунтується не на одному критерії, а на ряді психолого-лінгвістичних та клінічних критеріїв. Цей багатогранний підхід ускладнює однобічне сприйняття мовленнєвих розладів, оскільки він спрямований на розуміння розладу в цілому (Наврюлова, 2012, рр. 293–315).

У педагогіці прийнято користуватися психолого-педагогічною класифікацією, заснованою

на аналізі стану структурних компонентів мовної системи – звуковимови (фонетики), лексики і граматики.

Мовленнєві розлади в даній класифікації поділяються на дві групи: перша група включає порушення засобів спілкування (фонетико-фонематичне і загальне недорозвинення мовлення); друга група включає порушення застосування засобів спілкування. Порушення письма і читання розглядаються в складі першої групи як їх системні відтерміновані наслідки.

Згідно з цією класифікацією виокремлюють такі групи порушень мовлення:

- фонетичні порушення мовлення (ФПМ), або порушення вимови окремих звуків (ПВОЗ);
- фонетико-фонематичні порушення мовлення (ФФПМ);
- лексико-граматичне недорозвинення мовлення (ЛГНМ);
- загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ I, II, III рівня) (Sheremet, Tarasun, Konoplyasta, 2010).

Фонетичні порушення мовлення – це група мовленнєвих розладів, при яких порушується виключно вимова при нормальній сформованості фонематичного слуху, лексики, граматики. Фонетична сторона мовлення включає в себе звукове (звуки, склади, звукові ланцюжки) і мелодико-інтонаційне (темп, ритм, тон, наголос) оформлення висловлювання.

До фонетичних розладів відносять:

- недоліки вимови звуків;
- спотворення складової структури слів;
- порушення просодичної сторони мовлення.

Недоліки фонетичного порушення мовлення виявляються не лише в ході логопедичної діагностики, а й це може помітити вчитель-класовод.

Порушення звуковимови можуть стосуватися окремих звуків або ж цілої групи (наприклад, сигматизм свистячих) або декількох груп звуків (свистячих і шиплячих) (Наврюлова, 2011).

Порушення звуко-складової структури слова можуть бути представлені:

- пропусками приголосних, голосних звуків або ж цілих складів;
- вставкою «зайвих» складів;
- перестановкою звуків і складів;
- персевераціями та ін.

У дошкільному віці такі помилки в довгих, незнайомих словах є прийнятними. Проте в нормі в молодшому шкільному віці вже всі діти опановують звуко-складовою структурою складних слів. Помилки у вигляді пропусків приголосних чи голосних, скорочення кількості складів переважно вказують на наявність у дитини мовленнєвих недоліків.

Корекція фонетичних мовленнєвих порушень включає формування правильних артикуляційних позицій, вироблення мовленнєвого дихання, автоматизацію порушених звуків (Ribtsun, 2018).

Фонетико-фонематичні порушення мовлення характеризуються тим, що разом із порушеннями фонетичного аспекту мовлення спостерігається недорозвинення фонематичних процесів:

- фонематичного сприймання (слухової диференціації звуків);
- фонематичного аналізу й синтезу;
- фонематичних уявлень.

При ФФПМ у дітей спостерігаються розлади вимовної сторони мовлення і особливо фонематичного слуху, що сприяє розрізненню і впізнаванню фонем рідної мови. Фізіологічний слух і інтелект у дітей з ФФПМ збережені (Копорьяста, Sak, 2010).

Порушення звукової сторони мовлення в учнів представлені фонематичними (змішуванням і замінами звуків) і фонетичними дефектами (спотворенням звуків). Найбільш часто відзначаються заміни артикуляційно складних звуків більш простими ([р] на [л], [ш] на [ф], [з] на [т] і ін.). Іншим варіантом прояву ФФПМ може бути недиференційована вимова звуків, коли один звук може служити заміником цілого ряду інших звуків (наприклад, [т'] замість [с'], [ч], [ш]).

Прямим наслідком порушеної звуковимови у дитини з фонетико-фонематичним порушенням мовлення є нездатність опанувати фонематичним аналізом:

- виділити звуки на тлі слова;
- визначити їх кількість і послідовність.

Поряд з порушеннями вербального характеру, дітям властиві певні особливості вищих психічних функцій: нестійкість довільної уваги, труднощі перемикавання, стійкості пам'яті (особливо на мовний матеріал), труднощі в розумінні абстрактних понять, і т. д. Все це пере-

шкоджає успішній навчальній діяльності та обумовлює нестійку успішність (Ribtsun, 2012).

Лексико-граматичне недорозвинення мовлення (ЛГНМ). При цьому у дитини нормальна звуковимова, відносно збережені або сформовані фонематичні процеси (зазвичай після корекційно-педагогічної роботи), однак можливий обмежений словниковий запас, порушення граматичної будови мовлення. Таке порушення також супроводжується вадами писемного мовлення.

Дітям важко використовувати основи форм однини і множини, які можуть бути представлені у теперішньому і минулому часі, вживаючи слова з суфіксами та без них, правильно використовуючи рід іменників та інших частин мови, відмінювати слова за особами та відмінками, утворювати граматичні форми незалежно та за аналогією, вживати складносурядні та складнопідрядні речення, тобто засвоїти морфологічну і синтаксичну системи рідної мови (Marchenko, 2015).

Загальне недорозвинення мовлення. (ЗНМ) – це складний мовленнєвий розлад, при якому дитина з нормальним слухом та інтелектом має порушення всіх складових мови: словниковий запас, фонетика, граматики. Мовленнєві недоліки можуть виражатися в різних формах: від повної відсутності засобів мовної комунікації до розширеної мови з певними елементами лексико-граматичного та фонетичного недорозвитку, тому існує три рівні ЗНМ.

I рівень загального недорозвинення мовлення – фразова мова не сформована. У спілкуванні діти користуються лепетними словами, однослівними пропозиціями, доповненими мімікою і жестами, зміст яких поза ситуацією незрозумілий. Словниковий запас у дітей із ЗНМ I рівня різко обмежений, в основному включає окремі звукові комплекси, звуконаслідування і деякі повсякденні слова. При ЗНМ I рівня також страждає імпресивне мовлення: діти не розуміють значення багатьох слів і граматичних категорій. Має місце грубе порушення складової структури слова: частіше діти відтворюють тільки звукокомплекси, що складаються з одного-двох складів. Артикуляція нечітка, вимова звуків нестійка (деякі виявляються недоступними для вимови). Фонематичні процеси у дітей із ЗНМ I рівня носять зародковий характер: фонематичний слух грубо

порушений, для дитини незрозуміла і нездійсненна задача фонематичного аналізу слова (Polishchuk, 2011, pp. 286–293).

У вимові дітей із ЗНМ II рівня, крім лепету та жестів, є прості речення, що складаються з 2–3 слів. Мова бідна й однотипна; діти частіше називають предмети та дії. Якісний і кількісний склад словника порівняно з віковою нормою значно затримується: діти не знають значення багатьох слів і замінюють їх подібними значеннями. Граматична структура мови не сформована: учні неправильно вживають форми відмінків, у них виникають труднощі з узгодженням частин мови, вживанні однини і множини, прийменників тощо. У дітей із другим рівнем загального недорозвитку мовлення все ще скорочується вимова слів як простої так і складної складової структури. Вимова звуків характеризується множинними спотвореннями, замінами та змішуваннями звуків. Фонематичне сприйняття відрізняється вираженою недостатністю; до звукового аналізу і синтезу діти не готові (Stakhova, Volkova, 2019).

Серед мовленнєвих недоліків, які спостерігаються у загальноосвітніх закладах найчастіше зустрічається ЗНМ III рівня.

Третій рівень мовленнєвого недорозвитку характеризується наявністю розгорнутого фразового мовлення з елементами лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвитку.

На цьому етапі діти вже використовують всі частини мови, правильно використовують прості граматичні форми, намагаються утворювати складні і складносурядні та складнопідрядні речення.

Покращується стан вимови звуків, відтворення слів із багатокомпонентною структурою. Учні не складає труднощів називати предмети, дії, знаки, властивості, які вони добре знають зі свого життєвого досвіду. Вони можуть без перешкод розповідати про свою сім'ю, про себе, свої вподобання, писати невеличке оповідання. Однак більш ретельне вивчення всіх мовленнєвих сторін показує, що всі компоненти мови (словниковий запас, граматики, фонетика) розвинені недостатньо.

У разі вільних тверджень переважають прості поширені речення, складні конструкції в мовленні учня використовуються дуже рідко. У мовленні наявні аграмматизми: помилки

в узгодженні різних частин мови між собою (іменників, прикметників, числівників, дієслів) в роді, числі, відмінку. Розуміння зверненої мови підвищується, учню легко зрозуміти дворівневі доручення і з легкістю їх виконати. Відсутнє розуміння зміни значення слів за допомогою префіксів і суфіксів (прийшов, зайшов, вийшов). Спостерігаються труднощі в розрізненні морфологічних елементів, які виражають значення числа і роду, а також в розумінні логічних і граматичних структур, які висловлюють причинні, часові та просторові відносини. Недостатній розвиток фонематичного слуху і сприйняття означає, що діти не підготовлені до звукового аналізу та синтезу слів, що не дозволяє їм успішно оволодіти грамотою (навичками читання та письма) без допомоги логопеда (Furman, 2017).

У даній категорії дітей порушеним виявляється не лише мовлення, а й емоційно-вольова сфера. Спостерігається відставання в формуванні емоцій, найбільш вираженими проявами якого є емоційна нестійкість, лабільність, слабкість вольових зусиль, вони не здатні самостійно приймати рішення і легко піддаються впливу. У дітей відзначається стан занепокоєння, тривожності, особистої незрілості, часто змінюється настрій і емоції. Вони легко, невмотивовано переходять від сміху до плачу і навпаки (Lukiyanyuk, 2016).

Відзначається нестійкість до фрустраційних ситуацій. Незначна ситуація може викликати емоційне збудження і навіть різку афективну реакцію, неадекватну ситуації. Така дитина може проявляти то доброзичливість по відношенню до інших, то раптом стає злою й агресивною. При цьому агресія спрямовується не на дію особистості, а на саму особу.

Також нещодавно було додано зміни до психолого-педагогічної класифікації порушень мовлення і виділено VI рівень загального недорозвинення мовлення.

При даному рівні ЗНМ діти відчувають специфічні труднощі в звуковимові і повторенні слів зі складним складовим складом, мають низький рівень фонематичного сприйняття, допускають помилки при словотворенні і словозміні. Словник у дітей досить різноманітний, однак учні не завжди точно знають і розуміють значення слів, що рідко зустрічаються в повсякденному мовленні, антонімів і синоні-

мів, прислів'їв і приказок і т. д. У самостійній мові діти із VI рівнем ЗНМ зазнають труднощів в логічному викладі подій, часто пропускають головне і «зациклюються» на другорядних деталях, повторюють раніше сказане.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У статті було зроблено теоретичний аналіз психолого-педагогічної класифікації мовленнєвих порушень дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Було визначено сутність понять: «фонетичні порушення мовлення», «фонетико-фонематичні порушення мовлення», «лексико-граматичне недорозвинення мовлення», «загальне недорозвинення мовлення».

Враховано психолого-педагогічну та клініко-педагогічну класифікації мовленнєвих порушень дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

На сучасному етапі розвитку суспільства у вітчизняній логопедії в активному користу-

ванні знаходяться дві класифікації порушень мовлення, одна – психолого-педагогічна, або педагогічна, друга – клініко-педагогічна. У педагогіці прийнято користуватися психолого-педагогічною класифікацією, заснованою на аналізі стану структурних компонентів мовної системи – звуковимови (фонетики), лексики і граматики.

У дітей дошкільного та молодшого шкільного віку нормотипове мовлення має бути сформоване на лексичному, граматичному, і фонематичному рівнях. Проте, якщо проаналізувати мовленнєву ситуацію у загальноосвітніх закладах, то можна зафіксувати наявність мовленнєвих порушень у значній кількості дітей. І ця тенденція з кожним роком збільшується. Тому невід'ємним елементом навчально-освітнього процесу є корекційно-педагогічна робота, спрямована на пропедевтику мовленнєвих недоліків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2012. Вип. 20. С. 293–315.
2. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей. Монографія. Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2011. 200 с.
3. Конопляста С. Ю., Сак Т. Б. Логопсихологія: навч. посіб. / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. 293 с.
4. Лук'яник Л. В. Методичний аспект формування граматичної компетенції учнів початкових класів західного регіону України. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. № 10. С. 118–123.
5. Марченко І. С. Спеціальна методика розвитку мовлення: навч. посіб. для студентів пед. ВНЗ: спец. «Корекційна освіта (логопедія)». Київ: Слово, 2015. 307 с.
6. Поліщук С. В. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2011. № 17. С. 286–293.
7. Рібцун Ю. В. Дитина з порушеннями мовленнєвого розвитку. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.
8. Рібцун, Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: програмно-методичний комплекс. Київ, 2012. 258 с.
9. Стахова Л. Л., Волкова А. С. Розвиток навичок спілкування та мовленнєвої активності дітей із загальним недорозвиненням мовлення II рівня. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали VIII Всеукраїнської заочно науково-практичної конференції (15 лютого 2019 року, м. Суми)*. Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. С. 124–127.
10. Фурман Н. В. Використання ігрових прийомів у подоланні тяжких порушень мовлення у дітей дошкільного віку: методичний посібник для вчителів-логопедів. Кам'янець-Подільський, 2017. 94 с.
11. Шеремет М. К., Тарасун В. В., Конопляста В. О. Логопедія: підр. / за ред. М. К. Шеремет. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 376 с.

REFERENCES:

1. Havrylova, N. S. (2012) Klyasyfikatsiyi porushen movlennya. [Classification of speech disorders]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamyanets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiyenka*. Seriya: Sotsialno-pedahohichna. Vyp. 20. P. 293–315 [in Ukrainian].
2. Havrylova, N. S. (2011) Porushennya fonetychnoho boku movlennya u ditey. [Disorders of the phonetic aspect of speech in children]. Monohrafiya. Kamyanets-Podilskyu: Druk-Servis, 200 p. [in Ukrainian].
3. Konoplyasta, S. Y., Sak, T. B. (2010) Lohopsykhohohiya: navch. posib. / za red. M. K. Sheremet. [Logopsychology: teaching. manual / edited by M. K. Sheremet]. Kyiv : Znannya, 293 p. [in Ukrainian].

4. Lukiyanyk, L. V. (2016) Metodychnyy aspekt formuvannya hramatychnoyi kompetentsiyi uchniv pochatkovykh klasiv zakhidnoho rehionu Ukrainy. [*Methodical aspect of the formation of grammatical competence of primary school students of the western region of Ukraine*]. *Aktualni problemy filolohiyi ta perekladoznavstva*. № 10. P. 118–123 [in Ukrainian].
5. Marchenko, I. S. (2015) Spetsialna metodyka rozvytku movlennya: navch. posib. dlya studentiv ped. VNZ: spets. «Korektsiyna osvita (lohopediya)». [*Special technique of speech development: training manual for pedagogical students University: specialist "Correctional education (speech therapy)"*]. Kyiv: Slovo, 307 p. [in Ukrainian].
6. Polishchuk, S. V. (2011) Rivni ZNM ta yikh zahalna kharakterystyka u ditey doshkilnoho viku z porushennyamy movlennya. [*Levels of ZNM and their general characteristics in preschool children with speech disorders*]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamyanets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Seriya: Sotsialno-pedahohichna*. № 17. P. 286–293 [in Ukrainian].
7. Ribtsun, Y. V. (2018) Dytna z porushennyamy movlennyevoho rozvytku. [*A child with speech development disorders*]. Kharkiv: Vyd-vo «Ranok», VH «Kenhuru», 40 p. [in Ukrainian].
8. Ribtsun, Y. V. (2012) Korektsiyna robota z rozvytku movlennya ditey pyatoho roku zhyttya iz fonetyko-fonematychnym nedorozvytkom movlennya: prohramno-metodychnyy kompleks. [*Corrective work on speech development of children of the fifth year of life with phonetic-phonemic underdevelopment of speech: programmatic and methodological complex*]. Kyiv, 258 p. [in Ukrainian].
9. Stakhova, L. L., Volkova, A. S. (2019) Rozvytok navychok spilkuvannya ta movlennyevoyi aktyvnosti ditey iz zahalnym nedorozvynennyam movlennya II rivnya. [*Development of communication skills and speech activity of children with general underdevelopment of speech II level*]. *Suchasni problemy lohopediyi ta rehabilitatsiyi: materialy VIII Vseukrayins'koyi zaochno nauково-praktychnoyi konferentsiyi (15 lyutoho 2019 roku, m. Sumy)*. Sumy: FOPTsoma S. P., P. 124–127 [in Ukrainian].
10. Furman, N. V. (2017) Vykorystannya ihrovykh pryomiv u podolanni tyazhkykh porushen' movlennya u ditey doshkil'noho viku: metodychnyy posibnyk dlya vchyteliv-lohopediv. [*The use of game techniques in overcoming severe speech disorders in preschool children: a methodical guide for speech therapist teachers*]. Kamyanets-Podilskyi, 94 p.
11. Sheremet, M. K., Tarasun, V. V., Konoplyasta V. O. (2010) Lohopediya: pidr. / za red. M. K. Sheremet. [*Speech therapy: subd. / edited by M.K. Sheremet*]. Kyiv: Vydavnychyy Dim «Slovo», 376 p. [in Ukrainian].